

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи
Національного банку України”
Кафедра фінансів

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів
економічних і юридичних спеціальностей
усіх форм навчання

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора С. М. Фролова*

Суми
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2015

УДК 336:351.863(075.8)

ББК 65.291.9-18я73

У67

Рекомендовано до видання вченою радою Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, протокол № 3 від 20.10.2014.

Рецензенти:

І. О. Школьник, доктор економічних наук, професор,
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”;

А. М. Куліш, доктор юридичних наук, професор,
Сумський державний університет;

І. М. Кобушко, доктор економічних наук, доцент,
Сумський державний університет

Управління фінансовою безпекою економічних суб’єктів
У67 [Текст] : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів економічних і юридичних спеціальностей усіх форм навчання / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України” ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. М. Фролова ; [С. М. Фролов, О. В. Козьменко, А. О. Бойко та ін.]. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2015. – 332 с.

ISBN 978-617-668-005-5

Видання містить систематизоване викладення навчального матеріалу з “Управління фінансовою безпекою економічних суб’єктів”, зокрема теоретичні засади в розрізі тем дисципліни, питання та тести для самоконтролю, термінологічний словник і список рекомендованої літератури.

Призначене для студентів вищих навчальних закладів економічних і юридичних спеціальностей усіх форм навчання. Може бути корисним для аспірантів, фахівців фінансового профілю.

УДК 336:351.863(075.8)

ББК 65.291.9-18я73

© С. М. Фролов, О. В. Козьменко, А. О. Бойко та ін., укладання, 2015

© ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”, 2015

ISBN 978-617-668-005-5

ЗМІСТ

ВСТУП	6
Розділ 1 ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ	10
Тема 1.1 Теоретичні засади фінансово-економічної безпеки	10
1.1.1 Дослідження категоріально-понятійного апарату фінансово-економічної безпеки держави	10
1.1.2 Економічна безпека: сутність і місце в системі національної безпеки	14
1.1.3 Фінансова безпека в системі економічної безпеки держави ..	23
Питання для самоконтролю	34
Тести.....	34
Тема 1.2 Методи оцінювання та моніторингу фінансово-економічної безпеки.....	37
1.2.1 Загрози фінансовій безпеці економічних суб'єктів	37
1.2.2 Методичні підходи до забезпечення ідентифікації та оцінювання загроз фінансовій безпеці економічних суб'єктів	42
1.2.3 Технологія застосування оцінювально-аналітичної та моніторингової систем фінансово-економічної безпеки.....	57
Питання для самоконтролю	61
Тести.....	61
Тема 1.3 Система фінансового нагляду як передумова забезпечення стійкості фінансового сектору	64
1.3.1 Сутність системи фінансового нагляду та її завдання.....	64
1.3.2 Інституційна структура фінансового нагляду.....	67
1.3.3 Стійкість фінансового сектору та методичний інструментарій її оцінювання	73
Питання для самоконтролю	85
Тести.....	85
Тема 1.4 Бюджетна безпека держави	88
1.4.1 Сутність, значення та місце бюджетної безпеки в системі фінансової безпеки держави	88
1.4.2 Індикатори та загрози бюджетній безпеці	95
1.4.3 Оцінювання бюджетної безпеки держави.....	101
Питання для самоконтролю	112
Тести.....	112
Тема 1.5 Формування фінансового потенціалу економічних суб'єктів як передумови забезпечення фінансової безпеки	116
1.5.1 Роль фінансового потенціалу регіону в сталому розвитку економічних суб'єктів	116
1.5.2 Економічна сутність бюджетного потенціалу регіону та механізм його формування.....	121

1.5.3	Методичні підходи до оцінки стану формування бюджетного потенціалу регіону	131
	Питання для самоконтролю	143
	Тести	143
Тема 1.6	Податкова безпека як складова фінансової безпеки країни....	146
1.6.1	Податкова безпека: її сутність, значення та рівні	146
1.6.2	Податковий ризик: сутність, види та методи його визначення.....	151
1.6.3	Вплив тіньової економіки на податкову безпеку країни: макро- та мікроекономічний рівень	158
	Питання для самоконтролю	165
	Тести	165
Розділ 2	ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВ	168
Тема 2.1	Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: сутність і механізм забезпечення	168
2.1.1	Сутність і види фінансово-економічної безпеки підприємства	168
2.1.2	Фінансово-економічні інтереси та фінансово-економічні загрози підприємства	172
2.1.3	Система управління фінансово-економічною безпекою підприємства	176
2.1.4	Механізм забезпечення управління фінансово-економічною безпекою підприємства	180
	Питання для самоконтролю	186
	Тести	187
Тема 2.2	Оцінка рівня фінансово-економічної безпеки підприємства..	190
2.2.1	Загальна характеристика методичних підходів до оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємства	190
2.2.2	Методика оцінки поточного рівня фінансово-економічної безпеки підприємства.....	194
2.2.3	Визначення рівня фінансово-економічної безпеки підприємства на основі показників його фінансового стану.....	196
2.2.4	Система індикаторів фінансово-економічної безпеки підприємства	199
2.2.5	Методика реалізації інтегрального підходу оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємства	203
	Питання для самоконтролю	205
	Тести	206
Тема 2.3	Антикризове фінансове управління підприємством.....	209
2.3.1	Основи антикризового фінансового управління.....	209
2.3.2	Діагностика фінансової кризи підприємства.....	216
2.3.3	Фінансовий контролінг у системі антикризового фінансового управління.....	223

2.3.4 Джерела фінансового забезпечення антикризового управління підприємством.....	225
Питання для самоконтролю.....	234
Тести.....	235
Розділ 3 ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА СКЛАДОВИХ ФІНАНСОВОГО РИНКУ ТА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ	238
Тема 3.1 Фінансова безпека основних сегментів фінансового ринку....	238
3.1.1 Фінансова безпека грошово-кредитного ринку.....	238
3.1.2 Фінансова безпека валютного ринку	250
3.1.3 Фінансова безпека фондового ринку	258
Питання для самоконтролю.....	272
Тести.....	272
Тема 3.2 Деривативи в системі фінансової безпеки економічних суб'єктів.....	276
3.2.1 Сутність деривативів і їх роль у системі ризик-менеджменту	276
3.2.2 Форвардні контракти як інструмент підвищення фінансової безпеки економічних суб'єктів	276
3.2.3 Забезпечення фінансової безпеки економічних суб'єктів на основі використання фінансових ф'ючерсів.....	279
3.2.4 Операції економічних суб'єктів з опціонами як запорука їх фінансової безпеки	284
3.2.5 Використання своп-контрактів з метою підвищення рівня фінансової безпеки.....	290
Питання для самоконтролю.....	294
Тести.....	294
Тема 3.3 Страховий ринок: сутність, структура та роль у забезпеченні фінансової безпеки держави.....	296
3.3.1 Місце, функції та роль страхового ринку в економічному розвитку держави і території.....	296
3.3.2 Безпека страхового ринку як складова фінансово-економічної безпеки держави.....	302
3.3.3 Вплив державного регулювання на фінансову безпеку страхового ринку	309
Питання для самоконтролю.....	315
Тести.....	316
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	318
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	324

ВСТУП

Трансформаційні процеси у світовій та українській економіці суттєво змінили умови реалізації державного менеджменту, особливості проведення господарсько-фінансової діяльності підприємств і специфіку функціонування фінансового ринку. Лібералізація фінансових відносин і вільний транскордонний рух капіталу призвели до активізації внутрішніх і посилення дії зовнішніх шоків на розвиток економічних суб'єктів. Перед державними органами влади постали проблеми збереження національних інтересів і підтримки добробуту господарюючих суб'єктів за рахунок проведення виваженої бюджетно-податкової, грошово-кредитної, інвестиційної та інших політик у період фінансової нестабільності. Суб'єкти господарювання намагаються протистояти деструктивним чинникам за рахунок проведення ефективної антикризової політики. Фінансовий ринок і ринок фінансових послуг як джерело акумуляції сучасних кризових явищ, що поширюються надалі на всі сфери економіки, взагалі вимагають формування нових інструментів забезпечення їх фінансової безпеки.

Значної актуальності в межах управління фінансової безпеки економічних суб'єктів набуває формування дієвої системи її оцінювання та моніторингу, що створює передумови вчасного та адекватно реагування, а також нівелювання загроз, що виникають.

У сучасних умовах питання управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів, які розкривають базові аспекти використання відповідних принципів, форм, методів та інструментів для підвищення ефективності формування, розподілу та використання фінансових ресурсів; запровадження безпечних фінансових інструментів з метою здійснення обґрунтування економічної доцільності проведення емісії та необхідності інвестицій у цінні папери, є надзвичайно актуальними.

Інтеграційні процеси в Україні поставили на порядок денний питання підготовки висококваліфікованих фахівців, які спроможні на базі отриманих теоретичних знань та їх самостійного узагальнення вирішувати практичні завдання в межах досягнення високого рівня фінансової безпеки економічних суб'єктів.

Навчальний посібник “Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів” спрямований на формування системи знань у розрізі трьох чітко визначених напрямків: фінансова безпека держави, фінансова безпека суб'єктів господарювання та фінансова безпека фінансового ринку і ринку фінансових послуг. Кожен із запропонованих напрямків, у межах навчального посібника, узагальнений за допомогою відповідного розділу, в якому розкриті основні питання теоретичних засад забезпечення та методичних основ оцінювання фінансової безпеки

на рівні держави, суб'єктів господарювання та фінансового ринку і ринку фінансових послуг.

Опанування запропонованих у навчальному посібнику тем дасть студентам змогу ефективно використовувати отримані знання з метою управління процесами забезпечення фінансової безпеки на підприємствах, у фінансових і фіскальних органах державної влади та на фінансовому ринку.

Запропоновані теми в навчальному посібнику “Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів” тісно пов'язані з дисциплінами фахового спрямування при підготовці магістрів спеціальності “Управління фінансово-економічною безпекою”, зокрема такими, як: “Управління фінансовою безпекою держави”, “Організація та управління системою фінансово-економічної безпеки”, “Антикризове фінансове управління”, “Фінансовий нагляд” та інші.

У результаті опрацювання та вивчення тем навчального посібника “Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів” студенти повинні

знати:

- місце та роль фінансової безпеки в системі економічної безпеки держави;
- особливості оцінювання та моніторингу фінансово-економічної безпеки;
- специфіку організації фінансового нагляду;
- сутність і значення бюджетної безпеки, а також індикатори її характеристики;
- особливості формування фінансового потенціалу економічних суб'єктів;
- основні організаційні засади податкової безпеки держави;
- механізм управління фінансово-економічною безпекою підприємства;
- методи оцінювання рівня фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання;
- теоретичні аспекти та практичні особливості антикризового фінансового управління підприємством;
- базові засади забезпечення фінансової безпеки основних сегментів фінансового ринку;
- специфіку використання деривативів економічними суб'єктами з метою забезпечення їх фінансової безпеки;
- роль страхового ринку в забезпеченні фінансової безпеки держави;

вміти:

- визначати внутрішні та зовнішні загрози фінансово-економічній безпеці держави;
- проводити оцінювально-аналітичну роботу з визначення рівня фінансово-економічної безпеки;
- застосовувати методичний інструментарій оцінювання стійкості фінансового сектору;
- здійснювати діагностику загрози бюджетній безпеці держави;
- оцінювати стан формування бюджетного потенціалу регіону;
- ідентифікувати податкові ризики та проводити кількісне їх дослідження;
- розробляти стратегію протидії фінансово-економічним шокам і ефективного використання фінансово-економічних інтересів підприємства;
- на основі показників фінансового стану підприємства проводити оцінювання рівня його фінансово-економічної безпеки;
- організовувати проведення антикризового фінансового управління підприємством;
- використовувати деривативи з метою досягнення високого рівня фінансової безпеки економічних суб'єктів;
- готувати пропозиції щодо покращення рівня фінансової безпеки грошового, валютного, фондового та страхового ринків;
- проводити наукові дослідження у сфері фінансової безпеки економічних суб'єктів.

Викладення основного матеріалу здійснено із застосуванням схематичних табличних форм, до кожної теми запропоновано питання для самоконтролю та тестові питання закритого типу. Рекомендовано для використання термінологічний словник.

Навчальний посібник рекомендований, насамперед, для використання студентами вищих навчальних закладів спеціальності 8.18010014 “Управління фінансово-економічною безпекою”. Він також буде корисним для студентів інших напрямів підготовки економічного профілю та аспірантів, слухачів курсів підвищення кваліфікації, викладачів і фахівців фінансового профілю.

Авторський колектив: д-р екон. наук, проф. С. М. Фролов (підрозділи 1.5.1, 1.5.2, 1.5.3), д-р екон. наук, проф. О. В. Козьменко (підрозділи 3.3.1, 3.3.2, 3.3.3), д-р екон. наук., проф. І. І. Рекуненко (підрозділи 3.1.1, 3.1.3), канд. екон. наук, доц. Н. А. Дехтяр (підрозділи 2.1.1, 2.1.2, 2.1.3, 2.1.4, 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.2.4, 2.2.5), канд. екон. наук, доц. О. В. Люта (підрозділ 1.6.1), канд. екон. наук, доц. Н. Г. Пігуль

(підрозділи 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 2.3.4), канд. екон. наук, доц. О. В. Дейнека (підрозділи 2.1.1, 2.1.2, 2.1.3, 2.1.4, 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.2.4, 2.2.5), канд. екон. наук, доц. Л. Б. Рябушка (підрозділи 1.4.1, 1.4.2, 1.4.3), канд. екон. наук, доц. В. М. Кремень (підрозділи 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3), канд. екон. наук, доц. В. Л. Пластун (підрозділи 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3, 3.2.4, 3.2.5), канд. екон. наук, доц. Б. І. Сюркало (підрозділи 1.2.1, 1.2.2, 1.2.3), канд. екон. наук, доц. О. С. Журавка (підрозділи 1.1.1, 1.1.2), канд. екон. наук, доц. Т. Г. Кубах (підрозділи 1.1.3, 3.1.3), канд. екон. наук, доц. Н. С. Педченко (підрозділи 1.5.1, 1.5.2, 1.5.3), канд. екон. наук, ст. викл. О. М. Пахненко (підрозділ 3.3.1), канд. екон. наук, ст. викл. А. О. Бойко (підрозділи 1.6.2, 3.3.3), канд. екон. наук, асист. В. В. Роєнко (підрозділи 1.6.2, 3.3.2), канд. екон. наук, ст. викл. А. Ю. Семеног (підрозділ 1.6.3), канд. екон. наук В. Ю. Ігнатенко (підрозділи 1.5.1, 1.5.2, 1.5.3), Д. О. Оголь (підрозділи 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3).

Тема 1.2 Методи оцінювання та моніторингу фінансово-економічної безпеки

1.2.1 Загрози фінансовій безпеці економічних суб'єктів

Параметри кожної складової фінансової безпеки економічних суб'єктів повинні забезпечити її внутрішню і зовнішню збалансованість, а їх значення мають бути достатніми для забезпечення належної стійкості системи до дії загроз.

Для аналізу фінансово-економічної безпеки застосовують системний підхід, який передбачає розгляд економіко-виробничої діяльності економічного суб'єкта як багаторівневої структурної системи.

На структурну систему фінансової безпеки впливають постійні і тимчасові загрози. Постійні загрози діють протягом усього періоду існування системи і фактично непереборні. Якщо вплив постійних загроз враховується в поточній діяльності економічних суб'єктів, то ймовірність настання і сили впливу тимчасових загроз необхідно постійно відслідковувати та вживати превентивних заходів. Тимчасові загрози діють протягом певного періоду часу й у свою чергу поділяються на короткострокові та довгострокові. Будь-яка зовнішня або внутрішня загроза може розглядатися як реальна або потенційна, а також як постійна або тимчасова.

Загрози безпеці економічного суб'єкта – це реально або потенційно можливі дії чи умови навмисного або випадкового (ненавмисного) порушення режиму функціонування економічного суб'єкта шляхом нанесення матеріального (прямого або непрямого) збитку, що призводить до фінансових втрат, включаючи й упущену вигоду. Тобто загроза може бути наслідком як непередбачених обставин, випадкових подій, так і усвідомлених провокацій, терористичних актів. Прояв загрози може бути у прямих збитках або втраченій вигоді.

Якщо в найзагальнішому вигляді уявити якийсь об'єкт, що має свої цілі, то під загрозою його безпеці будемо розуміти будь-який конфлікт цих цілей із зовнішнім середовищем або внутрішньою структурою об'єкта й алгоритмами її функціонування. При збігу цілей можуть не співпадати шляхи їх досягнення, що теж може стати загрозою безпеці цього об'єкта.

Будь-який вплив, зовнішній або внутрішній, який виводить об'єкт із стану стійкої рівноваги, що забезпечує його стабільне функціонування та розвиток, можна ідентифікувати як загрозу. При цьому потрібно враховувати, що поняття “загроза” є відносним, оскільки для будь-якої обраної ситуації загроза може стати не тільки ймовірністю

настання збитків але і можливістю для отримання позитивного результату.

Аналіз можливих загроз починається з фіксації в певний момент часу стану економічного суб'єкта, за якого діяльність його ефективна, а внутрішньосистемні інтереси збалансовані.

Під ефективністю діяльності економічного суб'єкта розуміється стійкість усієї сукупності основних параметрів поточної діяльності (наприклад, значень на макрорівні: розміру валового внутрішнього продукту, темпів інфляції, індексів цін виробників тощо; на мезорівні: виручки, прибутку, загальної економічної рентабельності, оборотності активів, ліквідності, чистого прибутку на акцію), значення яких, що досягаються, відповідають прийнятим нормативам (або спостерігається стійка тенденція їх зростання).

Баланс внутрішньосистемних інтересів економічного суб'єкта передбачає відповідність наявного ресурсно-виробничого потенціалу (запасів, виробничої потужності, активів, частки ринку, наявності стратегічних зон господарювання, виду кривої життєвого циклу) формульованим стратегічним цілям його розвитку.

За видами загрози поділяють на два основні класи:

- *природні* (об'єктивні) загрози – викликаються стихійними природними явищами (землетрусами, повеннями, ураганами);
- *штучні* (суб'єктивні) – викликаються антропогенним чинником. Вони можуть мати ненавмисний або, навпаки, навмисний характер.

Суб'єктів ненавмисних загроз прийнято називати порушниками. Однією з причин їх виникнення може бути недостатня кваліфікація або порушення посадових інструкцій. Суб'єктів навмисних (умисних) загроз називають зловмисниками.

Навмисні загрози класифікуються як безконтактні та контактні. У свою чергу контактні діляться на дві групи: без зміни структури об'єкта захисту і з її зміною. А безконтактні загрози розрізняють залежно від їх прояву в різних зонах захисту.

Стосовно об'єкта, що захищається, загрози можуть бути зовнішніми та внутрішніми. У випадках, коли джерело зовнішньої загрози встановити важко, її відносять до стихійних лих.

Враховуючи те, що самі загрози нерівнозначні за наслідками проявів, тобто їх значущість визначається можливими наслідками, доцільна класифікація і за ступенем важливості.

Об'єкти – напрями загроз безпеці економічного суб'єкта розрізняються щодо внутрішніх і зовнішніх контрагентів; процесу функціонування; активів; інформаційних ресурсів.

Ці класифікації не вичерпують усієї складності проблеми розпізнавання загроз безпеці економічного суб'єкта.

Можна виділити такі основні чинники зовнішніх і внутрішніх загроз, що обумовлюють надійність і стійкість функціонування економічного суб'єкта (табл. 1.4).

Таблиця 1.4 – Класифікація ендогенних та екзогенних загроз безпеці економічних суб'єктів

Ознака класифікації	Група чинників	Передумова прояву загроз
Зовнішні (екзогенні) чинники загроз		
Міжнародні	Загально-економічні	Фази кризи або депресії економічного циклу. Падіння цін сировинних ресурсів на світових ринках. Підвищення вартості кредитних ресурсів міжнародних фінансових інститутів і транснаціональних банків. Невиконання державою зобов'язань з виплати зовнішнього боргу
	Стабільність міжнародної торгівлі	Невиконання або зірвання укладених міжнародних угод щодо створення вільних економічних зон, зон вільної торгівлі. Квотування
	Міжнародна конкуренція	Хронічна фінансова неспроможність або раптове банкрутство зарубіжних партнерів. Розширення імпорту і збільшення імпорتنних квот поза зв'язком з обсягами національного виробництва. Втрата експортних ринків через недостатній рівень конкурентоспроможності
Національні	Політичні	Підвищення рівня політичних ризиків. Недосконалість законодавчих норм. Превалювання заборонних принципів регулювання економіки над стимулюючими. Негативні зміни фінансової політики. Зниження обсягів держзакупівель і держзамовлень. Зменшення обсягів або відміна пільгового податкового кредитування виробників. Погіршення стану фінансової системи. Збільшення внутрішнього боргу держави. Скорочення мережі комерційних банків. Переділ власності та націоналізація приватних підприємств. Збільшення податкового тягаря. Обмеження конкуренції. Захист монополізму
	Соціально економічні та демографічні	Зниження рівня доходів і накопичень населення. Зниження купівельної здатності (підвищення рівня цін, обмеження можливості отримання кредиту). Скорочення платоспроможного попиту. Зниження підприємницької активності. Загрози конкуренції та поглинання іншими фірмами
Ринкові	Науково-технічні	Виникнення нових джерел ресурсів. Поява нових матеріалів. Новизна конструкцій товарів-конкурентів (аналогів або субститутів) і технологій їх виробництва. Поява на ринку товарів і фірм-конкурентів з вищим рівнем конкурентоспроможності

Продовження таблиці 1.4

Ознака класифікації	Група чинників	Передумова прояву загроз
	Форми конкуренції	Рівень маркетингу. Рівень диверсифікації продукції та діяльності. Якість продукції. Рівень витрат виробництва
Внутрішні (ендогенні) чинники загроз		
Конкурентний статус економічного суб'єкта	Конкурентна позиція	Відсутність або недостатня обґрунтованість системи цілей і стратегії розвитку. Недотримання традицій, падіння репутації та іміджу. Погіршення кваліфікаційного складу керівництва та персоналу. Звуження ринків збуту. Невідповідність конкурентного статусу (ресурсного, виробничого, збутового потенціалів) системі цілей і стратегії розвитку
	Маркетингові стратегії та політики	Відсутність або недостатня обґрунтованість маркетингових програм і прогнозів збуту. Нераціональна сегментація ринку (за співвідношеннями масових і цільових ринків збуту, ринкових вікон і ніш, традиційних сегментів і сегментів з новим, потенційним попитом). Необґрунтованість товарної, цінової, збутової, комунікаційної політик
Рівень менеджменту	Виробничий менеджмент і принципи діяльності	Надмірна концентрація виробництва. Обмежена номенклатура господарського портфеля. Нераціональні організаційна структура управління, виробнича структура та форма спеціалізації. Низький рівень організації виробництва. Обмежена інноваційна діяльність, згорання НДДКР та інвестицій у розвиток. Низька адаптивність економічного суб'єкта
	Фінансовий менеджмент	Незадовільна структура балансу. Низький рівень показників фінансової спроможності (рентабельності й оборотності активів, ліквідності, ефективності використання майна) та інвестиційної привабливості (дохід на акцію, значна частка ризикових інвестицій)
Ресурси та їх використання	Екстенсивні	Скорочення кількості використовуваних засобів і предметів праці, робочої сили. Зменшення часу використання (функціонування) засобів праці (основних виробничих фондів) і робочої сили. Збільшення тривалості обороту (запасів) оборотних виробничих фондів. Збільшення непродуктивного використання засобів і предметів праці, робочої сили
	Інтенсивні	Зниження якісних характеристик використовуваних засобів і предметів праці, кваліфікації робочої сили. Зниження ефективності використання ресурсів, застосування застарілих устаткування і технологій, методів організації виробництва, праці й управління, уповільнення оборотності основних і оборотних виробничих фондів

Прояв відзначених і, можливо, інших з усієї сукупності чинників загроз безпеці економічного суб'єкта відбиватиметься на його фінансовому стані, який характеризується фактичними значеннями комплексу показників (наприклад, на макрорівні – це основні макроекономічні показники, на мезорівні – показники виробничо-господарської та фінансової діяльності).

На керовані загрози можна здійснювати прямий вплив з боку системи управління економічним суб'єктом з метою зміни стану кожної з загроз. Такий вплив повинен виражатися в низці рекомендацій і конкретних дій із формування економічної політики й інституціональних перетворень, що усувають або пом'якшують негативний вплив цих загроз.

Некеровані загрози характеризуються тим, що система управління економічним суб'єктом не має можливості здійснювати на них прямий вплив; змінити їх можна тільки непрямим шляхом, через зміну не пов'язаних із ними загроз.

Необхідно також вирізняти такий вид загрози, як фінансовий ризик. **Фінансовий ризик** – загроза фінансових втрат під час прийняття рішень в умовах невизначеності в регіональній політиці.

Одними з найважливіших елементів механізму забезпечення фінансової безпеки економічного суб'єкта є моніторинг і прогнозування факторів, що визначають загрози фінансової безпеки. Саме моніторинг як оперативна інформаційно-аналітична система спостережень за динамікою показників фінансової безпеки має велике значення в умовах перехідного стану економіки України за наявності серйозних між-регіональних диспропорцій і гострої недостатності фінансових ресурсів, значної рухомості та нестійкості показників. З огляду на це повинні зростати вимоги до державної статистики щодо комплексності, глибини та форм охоплення об'єктів статистичного спостереження, якості й оперативності інформації.

Стан фінансової безпеки економічного суб'єкта визначається на основі системи кількісних і якісних оцінок (критеріїв, показників, їх порогових значень і коефіцієнтів), що визначають стан розвитку фінансової сфери економіки, і повинне забезпечувати вжиття комплексних заходів, які підтримують необхідний безпечний стан.

Критерій фінансової безпеки – це ознака, на підставі якої визначається стан і здатність фінансової системи протистояти проявам небезпеки. Критерії формують показники фінансової безпеки об'єкта дослідження, що будуть описувати та характеризувати його динаміку, рівень основних кількісних і якісних параметрів, на основі яких формується протидія небезпеці.

Основним критерієм ефективності фінансової безпеки є здатність зберігати або принаймні швидко поновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах припинення зовнішніх надходжень фінансових ресурсів чи запозичень або кризових ситуацій внутрішнього характеру.

На основі окремих критеріїв формують показники фінансової безпеки економічного суб'єкта. Якщо критерій визначає якісну основу фінансової безпеки, то показник визначатиме кількісну характеристику цього явища. Для аналізу стану фінансової безпеки економічного суб'єкта необхідно визначити показники його фінансової безпеки, адже їх зміна буде індикативним показником.

Прийнято вважати, що індикативні показники мають відмінні властивості: кількісно відображають загрози; володіють високою чутливістю та властивістю попереджувати про настання загроз; взаємопов'язані між собою значною мірою.

Порушення того чи іншого показника саме по собі не становить загрози фінансовій безпеці економічного суб'єкта. Але організація моніторингу, комплексний розгляд системи показників, поглиблений аналіз окремих економічних об'єктів і процесів при відхиленні динаміки критеріїв від нормальної траєкторії повинні бути об'єктом постійного спостереження.

Уся сукупність чинників зовнішнього та внутрішнього впливу може оброблятися з метою недопущення зменшення фінансової стійкості економічного суб'єкта. Це у свою чергу висуває вимоги до якості, повноти, достовірності й оперативності інформації, оскільки для визначення загального рівня фінансової безпеки економічного суб'єкта необхідно здійснити інтегральну оцінку впливу всіх дестабілізаційних чинників.

Відповідно до алгоритму інтегральної оцінки впливу, на першій стадії визначаються індикатори, які повинні характеризувати рівень фінансової безпеки економічного суб'єкта за її складовими. На цьому ж етапі на основі обраних індикаторів визначаються інформаційні потреби, достатні для моніторингу на постійній основі стану фінансової безпеки, тобто фактично формується інформаційний потік.

1.2.2 Методичні підходи до забезпечення ідентифікації та оцінювання загроз фінансовій безпеці економічних суб'єктів

У сучасній науковій теорії та практичному застосуванні використовуються плюралістичні підходи щодо оцінювання фінансової безпеки економічних суб'єктів (табл. 1.5).

Таблиця 1.5 – Сучасні підходи до оцінювання рівня фінансової безпеки економічних суб'єктів

Підходи	Інструментарій	Заходи
Інституційно-правові	Створення відділу економічної безпеки та його імплементація в організаційну структуру управління економічним суб'єктом	Запровадження моніторингу рівня економічної безпеки та її складових; прогнозування ризиків і розробка заходів з їх нейтралізації; коригування планових показників діяльності в контексті забезпечення економічної безпеки; розробка системи правил та режимів безпеки
	Виділення сектору економічної безпеки в межах юридичного відділу	Створення інструкцій про матеріальну відповідальність і захист комерційної таємниці; моніторинг законодавства та захист економічного суб'єкта від дій і рішень органів державного управління; управління інституційними характеристиками безпеки в межах юридичних відносин із контрагентами; реєстрація документів, прав власності
Інформаційні	Створення механізму оперативного реагування на загрози інформаційній безпеці та поширення негативної інформації про підприємство	Аналіз, облік комерційної інформації; створення надійної системи захисту інформації та каналів її проходження; використання сучасних технологій захисту інформації (систем кодування та шифрування)
Організаційно-технологічні	Підвищення ефективності управління безпекою	Впровадження на економічному суб'єкті міжнародних систем управління якістю
Економічні	Підвищення економічної ефективності використання ресурсів економічного суб'єкта	Реалізація заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання господарських ресурсів; оцінка рівня сучасності та продуктивності матеріально-технічної бази, пошук резервів їх покращення; підвищення рентабельності активів і конкурентоспроможності економічного суб'єкта
	Створення передумов розвитку економічного суб'єкта	Фінансування заходів із прогнозування розвитку ринкової кон'юнктури, інституціонального регламентування фінансово-господарської діяльності та ресурсного забезпечення
Забезпечення доступу до ресурсів і ринків		

Продовження таблиці 1.5

Підходи	Інструментарій	Заходи
Адміністративні	Встановлення фізичного захисту та автоматизованих систем безпеки	Введення режимів входу/виходу персоналу та відвідувачів; створення перешкод для доступу до охоронного майна
Соціально-психологічні	Підвищення рівня мотивації персоналу в системі безпеки економічного суб'єкта	Реалізація заходів матеріального стимулювання; створення ефективної системи морального заохочення працівників; розробка правил поведінки; створення атмосфери корпоративного духу

Важливим елементом системи управління фінансовою безпекою економічного суб'єкта є вивчення сучасних методів та інструментарію оцінки її рівня, а також подальше їх удосконалення. Стосовно методів оцінки фінансової безпеки, кожен з дослідників формував своє бачення щодо необхідності їх застосування при проведенні дослідження. Так, наприклад, з погляду національної безпеки існує думка, що доцільним є використання методів багатовимірного кількісного аналізу з позицій протиріч “національні інтереси – загрози їх реалізації”. М. М. Медвідь пропонує використовувати методи імітаційного моделювання для оцінки фінансової безпеки на регіональному рівні. О. І. Барановським узагальнено сучасні методи оцінки рівня безпеки макроекономічного рівня з наголошенням на те, що не всі заявлені методи мають практичну сферу застосування.

З позицій безпеки підприємства В. В. Шелест пропонує використовувати такі методи: “золотого правила фінансування” та “оперативного резерву фінансової безпеки” для проведення оперативної оцінки стану фінансової безпеки, а з метою стратегічного аналізу – метод інтегральної оцінки як комбінації фінансових індикаторів.

Е. В. Камишнікова виділяє три основні методи оцінки рівня економічної безпеки: метод суми, метод таксономічного аналізу – рівня розвитку, та метод середньої геометричної. Ця група методів дозволяє оцінити як кількісні, так і якісні параметри стану безпеки за основними функціональними складовими. У своїй праці І. П. Мойсеєнко та М. Я. Демчишин наголошують на використанні сукупності методів економіко-математичного аналізу та методів оцінки об'єктів фінансового менеджменту. Інша група вчених, оцінюючи рівень економічної безпеки, застосовує кількісні та якісні методи оцінки ризику. З позицій теорії ризику також оцінено економічну безпеку підприємства

в працях авторів С. В. Забіяко та Е. С. Светлова як інтегральні методи комплексної оцінки загроз.

О. І. Судакова та С. В. Кулініч окремо застосовують підхід щодо групування методів оцінки економічної безпеки мікроекономічного рівня прояву, при якому методи згруповані за ступенем впливу на основні функціональні складові. При цьому *виділено 10 методів*: організаційний, експрес-діагностики, маркетинговий, фізичний, науковий, імітаційних ігор, математичний, економічної мотивації, адміністративний (або командний) і метод примусу. Для оцінки фінансової складової економічної безпеки ряд авторів застосовує так звані методи прогнозування банкрутства, що включають методи багатофакторного дискримінантного моделювання та методи інтегральної оцінки фінансово-економічного стану.

На основі вищевикладеного доречно формувати методи оцінки фінансової безпеки економічних суб'єктів із позицій мети та цілей проведення аналізу. Цілі економічного суб'єкта можна поділити на оперативні, тактичні та стратегічні, відповідно до чого необхідно відрізнити методи оцінки безпеки. Так, для оцінки рівня фінансової безпеки слід використовувати статистичні та фінансові методи оцінки; для оцінки факторів, що впливають на рівень фінансової безпеки, – методи детермінованого факторного аналізу та методи стохастичного факторного аналізу; для оцінки прогнозу фінансової безпеки – економетричні моделі, методи математичного програмування та методи фінансового менеджменту

При цьому кожен метод має свої переваги та недоліки, що зумовлено низкою суб'єктивних і об'єктивних причин.

На сьогодні застосовується значний методичний інструментарій для забезпечення ідентифікації та оцінювання загроз фінансово-економічній безпеці економічних суб'єктів.

Методи експертного оцінювання використовують для опису кількісних і якісних характеристик досліджуваних процесів, зокрема для побудови логічних правил вибору рішень, які формують експерти:

- на основі власних уявлень і знань про будь-яку галузь проблем;
- на основі розроблення бального оцінювання рівня фінансової безпеки;
- на основі аналізу результатів розпізнавання фактичних індикаторів фінансової безпеки за допомогою послідовних правил вибору;
- на запропонованих навчальних наборах індикаторів фінансової безпеки.

Серед причин використання методів експертного оцінювання варто виділити неможливість отримання необхідного масиву статистичної

інформації, відсутність аналогів розвитку подій, наявність невизначеності середовища функціонування об'єкта, суттєвий вплив на його розвиток чинників зовнішнього середовища.

Метод аналізу й обробки сценаріїв (сценарний аналіз) передбачає багатоваріантний ситуаційний розгляд системи фінансової безпеки економічного суб'єкта.

Для вдосконалення початкових прогнозів, створення нових варіантів сценарію в межах побудованої моделі доцільно використовувати засоби математичного моделювання. Застосування цього підходу дає можливість будувати ефективні системи підтримки прийняття рішень для розв'язання багатьох завдань забезпечення фінансової (економічної) безпеки, серед яких: прогнозування й аналіз результатів управлінських рішень; дослідження ефективності та порівняння організаційних заходів; вибір або побудова оптимального рішення щодо забезпечення фінансової безпеки економічного суб'єкта.

Для моделювання економічної безпеки економічного суб'єкта використовують методи оптимізації, які полягають у виборі найкращого варіанта рішення з багатьох можливих (допустимих).

Допустимість кожного розв'язку визначається можливістю реалізації відповідних його наслідків за наявних ресурсів.

Обмеженість ресурсів переважно виражають у вигляді системи рівнянь і (або) нерівностей, яка описує внутрішні технологічні й економічні процеси функціонування та розвитку виробничо-економічної системи, а також процеси зовнішнього середовища, які впливають на результат діяльності системи. Застосування методів оптимізації до управління фінансовою безпекою економічного суб'єкта дає змогу вибрати такий режим його функціонування, який забезпечить досягнення екстремального значення цільової функції системи фінансової безпеки. Оскільки стан системи фінансової безпеки економічного суб'єкта характеризується великою кількістю показників (індикаторів), то під цільовою функцією переважно розуміють один із показників ефективності діяльності економічного суб'єкта (наприклад, величину прибутку (доходу) економічного суб'єкта).

Теоретико-ігрові методи використовують для аналізу багатосторонніх конфліктних ситуацій, тобто ситуацій, коли інтереси учасників конфлікту є протилежними або не збігаються. Умовами застосування теоретико-ігрових методів є невизначеність і неповнота інформації. До них відносять теорію статистичних рішень, яку використовують у випадках, коли невизначеність навколишнього середовища викликана об'єктивними обставинами випадкового характеру, а також теорію ігор, яку використовують тоді, коли невизначеність оточення викликана свідомими діями розумного супротивника.

Економетричне дослідження системи фінансової безпеки економічного суб'єкта дозволяє досліджувати залежності між окремими чинниками цієї системи, а також аналізувати характеристики швидкості та інтенсивності динаміки стану фінансової безпеки економічного суб'єкта.

Наступним етапом після оцінювання рівня фінансової безпеки економічного суб'єкта є прогнозування його розвитку. Під прогнозом розуміють науково обґрунтоване судження стосовно можливих станів об'єкта в майбутньому, альтернативні напрями і терміни їх здійснення.

Під час прогнозування рівня системи фінансової безпеки економічного суб'єкта необхідно враховувати динаміку внутрішнього та зовнішнього середовища.

Залежно від джерел інформації щодо майбутнього та способу його прогнозування виділяють такі методи прогнозування, що взаємно доповнюють одне одного:

- експертний метод;
- метод екстраполяції;
- метод нейронних мереж;
- метод нечітких множин.

Експертний метод прогнозування ґрунтується на мобілізації професійного досвіду та інтуїції висококваліфікованих експертів.

Екстраполяція полягає в дослідженні ретроспективних даних про розвиток об'єкта та перенесення закономірностей на майбутнє.

Під нейронними мережами розуміють обчислювальні структури, що моделюють багаторівневі процеси. Вони являють собою паралельно розподілені системи, які мають здатність до адаптивного навчання збереження та репрезентації дослідницького знання.

Математична теорія нечітких множин і нечітка логіка є узагальненням класичної теорії множин і класичної формальної логіки. Методи нечіткої логіки використовують для моделювання фінансових систем в умовах істотної невизначеності та інтерпретації класичних імовірнісних і експертних оцінок рівня фінансової безпеки економічного суб'єкта. Теорія нечітких множин надає дослідникам високорозвинутий формальний апарат для адекватного перенесення якісних висловлювань експерта в деяке кількісне вираження.

У міжнародній практиці господарювання для аналізу та прогнозування діяльності економічного суб'єкта в системі економічної безпеки дуже часто використовують моделі оцінювання схильності економічного суб'єкта до банкрутства.

Для цього здебільшого застосовують чотири основні підходи до оцінювання та прогнозування ймовірності банкрутства:

- експертні методи;

- економіко-математичні методи;
- методи штучного інтелекту;
- методи оцінювання фінансового стану.

Найбільше застосовуються економіко-математичні методи прогнозування банкрутства економічного суб'єкта, зокрема дискримінантний аналіз банкрутства. Згідно з цим підходом здійснюють вибір множини показників сукупності економічних суб'єктів, які перебувають у кризовому стані, а на їх основі будують дискримінантну функцію (модель), за допомогою якої з певним ступенем точності прогнозують ймовірність настання банкрутства економічного суб'єкта.

Доцільно при визначенні рівня фінансової безпеки економічного суб'єкта брати за основу класифікацію ризиків комерційної діяльності:

- 1) безризикова зона;
- 2) зона припустимого ризику (ризик втрати розрахункового прибутку);
- 3) зона критичного ризику (ризик втрати розрахункової виручки);
- 4) зона катастрофічного ризику (ризик втрати всього майна, тобто банкрутство).

Тоді, відповідно до такого підходу, можна виділити **чотири рівні фінансово-економічної безпеки економічного суб'єкта:**

- **нормальний рівень** – для забезпечення фінансової безпеки достатньо власних фінансових ресурсів;
- **нестабільний рівень** – для забезпечення фінансової безпеки економічного суб'єкта потрібні крім власних фінансових ресурсів ще й залучені;
- **критичний рівень** – для забезпечення фінансової безпеки економічного суб'єкта недостатньо власних і залучених фінансових ресурсів;
- **кризовий рівень** – економічному суб'єкту оголошується дефолт або він визнається банкрутом.

Розробка методів оцінки фінансово-економічної безпеки економічного суб'єкта має важливе методологічне значення, яке пов'язане з необхідністю майже щоденного знання свого фінансового стану і завдяки цьому – підтримання в ринкових конкурентних умовах його належного рівня.

На сьогодні доволі дискусійним є вибір критеріїв оцінки фінансової безпеки економічного суб'єкта, системи показників (індикаторів), що її характеризують, і самих методичних підходів до визначення рівня фінансової безпеки.

Аналіз методів оцінки рівня фінансово-економічної безпеки економічного суб'єкта дозволяє виявити такі основні підходи.

Індикаторний підхід – порівняння фактичних значень показників фінансової безпеки з пороговими значеннями індикаторів рівня.

Під пороговими значеннями індикаторів фінансової безпеки розуміють їхні граничні величини, неотримання яких призводить до формування негативних тенденцій і виникнення загроз у сфері фінансово-економічної безпеки.

Для визначення, у тому числі й кількісного, таких порогових значень пропонується:

- розглянути основні умови функціонування економічного суб'єкта як відкритої системи, що активно взаємодіє з середовищем;
- виділити найбільш важливі показники, які характеризують ці умови;
- визначити чинники дестабілізації системи;
- оцінити можливості настання різних за характером і наслідками критичних ситуацій (загрози, ризики);
- виявити шляхи запобігання загрозі безпеці та підтримання стабільності.

За такого підходу вищий рівень фінансової безпеки економічного суб'єкта досягається за умови, якщо вся сукупність індикаторів перебуває в межах порогових значень, а порогове значення кожного з індикаторів досягалося не за рахунок зниження інших.

Недоліки методу – результат залежить переважно від визначення порогових значень, які можуть бути змінними залежно від стану зовнішнього середовища, на яке економічний суб'єкт не може впливати; важко визначити для економічних суб'єктів порогові рівні показників, оскільки вони є різними для кожного окремого економічного суб'єкта.

У літературі наводяться світові стандарти значень деяких показників ефективності використання фінансових активів, які можна використовувати як порогові значення, оцінюючи рівень фінансової безпеки економічного суб'єкта на мезорівні в ринкових умовах (табл. 1.6, 1.7).

Ресурсно-функціональний підхід до визначення рівня фінансової безпеки містить у собі такі методи:

а) вимір стану фінансової безпеки на основі оцінки рівня використання фінансових ресурсів за спеціальними критеріями – власні фінансові ресурси та позикові фінансові ресурси;

б) оцінка рівня виконання функцій – забезпечення високої фінансової ефективності діяльності економічного суб'єкта, його фінансової усталеності та незалежності;

в) оцінка забезпеченості економічного суб'єкта фінансовими ресурсами (наприклад, оцінка типу фінансової стійкості за рівнем забезпеченості запасів і витрат нормальними джерелами фінансування).

Таблиця 1.6 – Світові стандарти значень деяких показників ефективності використання фінансових активів

Країна	Коефіцієнт оборотності основних засобів	Коефіцієнт оборотності запасів	Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості
США	3,7	8,1	9,1
Англія	3,2	9,1	9,1
Країни ЄС	4,5	6,3	4,2
Японія	3,5	5,2	5,0
У середньому	3,7	7,2	6,9

Таблиця 1.7 – Стандартні значення показників, при яких забезпечується фінансова безпека економічного суб'єкта на мезорівні

Показники	Стандартне значення	Сфера використання
Оптимальна структура оборотного капіталу:	–	Використовується: – менеджментом для аналізу оцінки ефективності використання оборотного капіталу; – менеджерами кредитно-фінансових установ при визначенні кредитоспроможності
– власний капітал	40–50 %	
– кредит	20–30 %	
– кредиторська заборгованість	20–25 %	
– інші джерела	5 %	
Коефіцієнт автономії	0,5 – мінімальне значення 1,0 – максимальне значення	Використовується: – менеджментом економічного суб'єкта та кредитно-фінансових установ для оцінки ліквідності
Коефіцієнт зіставлення позичкових і власних фінансових ресурсів	0,33 – максимальне значення	
Коефіцієнт ліквідності	0,8–1,0 – мінімальне значення	Використовуються: – менеджментом для аналізу фінансового стану економічного суб'єкта; – менеджерами кредитно-фінансових установ при прийнятті рішень щодо надання кредитів
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,2 – мінімальне значення	
Коефіцієнт поточної ліквідності	1,5 – мінімальне значення	

Чим вищий рівень забезпеченості комерційної діяльності фінансовими ресурсами, тим вищим є і рівень фінансової безпеки економічного суб'єкта. Але рівень забезпеченості повинен бути оптимальною

величиною, інакше матиме місце неефективне використання фінансових коштів за дуже високого рівня фінансової безпеки.

Недоліки: є або дуже широким (коли процес забезпечення фінансової безпеки ототожнюється фактично з усією діяльністю економічного суб'єкта; зводиться до оцінки використання всіх внутрішніх фінансових ресурсів), або дуже вузьким (наприклад коли на мезорівні оцінюється лише достатність оборотних коштів для ведення виробничо-збутової діяльності).

Підхід, заснований на використанні оптимізаційних процедур – мінімум сукупного збитку, який завдається безпеці, або максимум відверненого збитку. Конкретизацією такого підходу є прийняття у вигляді критерію особливого граничного ризику як ознаки критичного або порогового стану економічного суб'єкта, за межами якої виникає загроза або навіть фактично здійснюється його деградація та руйнування.

При цьому можна розраховувати частковий функціональний критерій фінансово-економічної безпеки економічного суб'єкта (ЧФК):

$$\text{ЧФК} = \frac{Z_B}{B + Z} \rightarrow \max \quad (1.1)$$

де Z_B – сукупний відвернений збиток;

B – загальні понесені економічним суб'єктом витрати на реалізацію заходів із забезпечення фінансово-економічної безпеки;

Z – загальний понесений економічним суб'єктом збиток від реалізації невідвернених загроз.

Такий критерій відображає загальну ефективність заходів із забезпечення безпеки, які вживаються з метою відвернення можливих збитків від негативних впливів. Вважається, що цей індикатор є сукупним показником “фінансового здоров'я” економічного суб'єкта і потенціалу його розвитку.

Недоліки: критерій дуже складно розраховувати через відсутність необхідних для цього бухгалтерських і статистичних даних; експертна оцінка збитків має невисокі межі точності.

Підхід, заснований на оцінці загального стану фінансової діяльності економічного суб'єкта на основі методів комплексної оцінки. Одним із найбільш обґрунтованих підходів до визначення рівня економічної безпеки економічного суб'єкта є використання комплексної оцінки, оскільки фінансово-економічна безпека – складна категорія, оцінка якої базується на розрахунку великої кількості показників.

До складу економічної безпеки економічного суб'єкта доцільно включати сім складових (фінансова, виробнича, інвестиційно-технологічна, інтелектуально-кадрова, матеріально-технічного забезпечення, збутова, екологічна), кожна з яких формується на основі певної системи показників.

Отримання комплексної оцінки – це послідовний перехід від оцінки одиничних показників (на нижньому рівні ієрархії) і їх синтезування до наступного, вищого рівня і так далі до отримання комплексної оцінки.

Методи формування інтегральних показників для визначення рівнів складових фінансово-економічної безпеки економічного суб'єкта:

- **метод додавання** – комплексна оцінка проводиться шляхом підсумовування фактичних значень показників або їх темпів зростання щодо бази порівняння. Одиничні оцінки показників фінансово-економічної безпеки визначаються на основі зіставлення їх фактичних значень з базовими з урахуванням напрямів їх позитивних змін. Так, оцінки показників набувають значення більше 1, якщо спостерігається покращення показника аналізованого періоду порівняно з базовим, або менше 1 у разі погіршення значення показника;
- **метод рівня розвитку** – це таксонометричний метод, що передбачає розрахунок відносного показника рівня розвитку.

Алгоритм побудови рівневої кількісної оцінки за складовими економічної безпеки відповідно до даного методу включає такі етапи:

- 1) формування матриці початкових даних;
- 2) стандартизація значень показників;
- 3) формування “еталону розвитку”;
- 4) формування матриці відстаней між окремими об'єктами й еталоном;
- 5) розрахунок значень інтегрального показника.

Інтегральний показник рівня економічної безпеки є позитивною величиною, набуває значення в діапазоні від 0 до 1. Економічна інтерпретація його така: чим ближче значення показника до одиниці, тим вищим є рівень економічної безпеки об'єкта.

Подальше синтезування оцінок рівнів складових економічної безпеки економічного суб'єкта, отриманих методом сум і рівня розвитку, у єдиний інтегральний показник проводиться за допомогою середньої арифметичної величини;

- **метод оцінки середньою геометричною** базується на розрахунку коефіцієнтів для оцінюваних показників, значення

коефіцієнтів коливається від 0 до 1. За одиницю береться значення, що відповідає найбільш високому рівню конкретного показника. Узагальнювальна оцінка рівня економічної безпеки розраховується за формулою середньої геометричної величини.

Для аналітичної обробки отриманих даних щодо індикаторів фінансово-економічної безпеки та чинників, які впливають на її стан, доцільно використовувати також методи економічного аналізу, а саме, кореляційного і регресивного аналізу, прямих розрахунків показників тощо.

Слід використовувати дві групи показників фінансово-економічної безпеки економічного суб'єкта:

- яка характеризує власне рівень фінансово-економічної безпеки економічного суб'єкта станом на певний час;
- яка характеризує сукупність чинників, що впливають на рівень фінансово-економічної безпеки (для аналізу й оцінки рівня впливу факторів на стан фінансово-економічної безпеки). Ця інформація є рухомою, її склад постійно змінюватиметься залежно від складу та рівня впливовості виявлених чинників, які чинять дію в аналізованому періоді на стан фінансово-економічної безпеки.

Рівень безпеки за бюджетною складовою можна оцінити такими показниками:

- 1) частка податків і зборів, які сплачуються з прибутку економічного суб'єкта, у сумі прибутку:

$$K_{пз} = \frac{ПР - ПЗ}{ПР} = \frac{ЧП}{ПР} \quad (1.2)$$

де $ПР$ – прибуток економічного суб'єкта;

$ПЗ$ – сума сплачених з прибутку податків і зборів;

$ЧП$ – чистий прибуток економічного суб'єкта.

Цей коефіцієнт при зменшенні суми сплачених з прибутку податків і зборів прямує до 1.

Ваговий коефіцієнт –0,3;

- 2) частка бюджетних кредитів (бюджетного фінансування) у сумі оборотних коштів (власних і позикових):

$$K_{вк} = \frac{ОК - БК}{ОК} \quad (1.3)$$

де $ОК$ – сума оборотних коштів (власних і позикових);

$БК$ – величина бюджетних кредитів (бюджетного фінансування).

Коефіцієнт прямує до 1 за умови зменшення величини бюджетних кредитів (бюджетного фінансування).

Ваговий коефіцієнт – 0,2;

- 3) відношення кредиторської заборгованості з боку державного бюджету економічному суб'єкту до податку на додану вартість:

$$K_{зв} = \frac{OK - ЗБ}{OK} \quad (1.4)$$

де $ЗБ$ – величина кредиторської заборгованості бюджету економічному суб'єкту по ПДВ.

Коефіцієнт за умови зменшення кредиторської заборгованості бюджету економічному суб'єкту теж прямує до 1. Якщо величина кредиторської заборгованості бюджету економічному суб'єкту по ПДВ буде більшою за оборотні кошти, коефіцієнт втрачає економічний сенс і приймається рівним 1.

Ваговий коефіцієнт – 0,5.

Загальна оцінка індикатора бюджетної безпеки здійснюється шляхом розрахунку середньої арифметичної зваженої цих трьох показників.

Рівень безпеки за грошово-кредитною складовою можна оцінювати за допомогою таких показників:

- 1) частка короткострокових кредитів (зокрема в іноземній валюті в перерахунку в національну) у покритті нестачі власних оборотних коштів:

$$K_{кр} = \frac{OK_{п} - (OK_{п} - OK_{кр})}{(OK_{п} - ВОК)} \quad (1.5)$$

де $OK_{п}$ – потреба економічного суб'єкту в оборотних коштах для ведення операційної діяльності;

$OK_{кр}$ – сума взятих короткострокових кредитів для поповнення відсутніх для ведення операційної діяльності оборотних коштів;

$ВОК$ – наявність власних оборотних коштів.

Ваговий коефіцієнт – 0,35;

- 2) наявність заборгованості заробітної плати працівникам:

$$K_{зп} = \frac{\Phi ОП - ЗЗП}{\Phi ОП} \quad (1.6)$$

де *ФОП* – фонд оплати праці;
ЗЗП – заборгованість по заробітній платі.
Ваговий коефіцієнт – 0,25;

3) співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості (чиста заборгованість):

$$K_{скл} = \frac{KЗ - (KЗ - ДЗ)}{KЗ} \quad (1.7)$$

де *KЗ* – обсяг кредиторської заборгованості;
ДЗ – обсяг дебіторської заборгованості.
Ваговий коефіцієнт – 0,4.

Цей індикатор показує рівень непокриття кредиторської заборгованості економічного суб'єкта дебіторською. Формула має економічний сенс лише за умови $KЗ \geq ДЗ$. При $KЗ > ДЗ$ коефіцієнт приймається рівним 1.

Загальний індикатор рівня безпеки за грошово-кредитною складовою визначається через часткові коефіцієнти і передбачає врахування їхніх вагових часток за формулою середньої арифметичної зваженої.

Рівень безпеки за валютною складовою можна визначати такими показниками:

1) частка обсягу продажів за рахунок експортно-імпортних операцій у загальному обсязі продажів:

$$K_{ЕП} = \frac{ЧД_{ЕІ}}{ЧД} \quad (1.8)$$

де $ЧД_{ЕІ}$ – обсяг продажів по експортно-імпортних операціях;
 $ЧД$ – загальний обсяг продажів;

2) співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості по експортно-імпортних операціях:

$$K_{ЕП} = \frac{KЗ_{ЕІ} - (KЗ_{ЕІ} - ДЗ_{ЕІ})}{KЗ_{ЕІ}} \quad (1.9)$$

де $KЗ_{ЕІ}$ – обсяг кредиторської заборгованості по експортно-імпортних операціях;

$ДЗ_{ЕІ}$ – обсяг дебіторської заборгованості по експортно-імпортних операціях.

Цей індикатор показує рівень непокриття кредиторської заборгованості економічного суб'єкта дебіторською. Формула має економічний сенс лише за умови $KЗ_{ЕІ} \geq ДЗ_{ЕІ}$. При $KЗ_{ЕІ} < ДЗ_{ЕІ}$ коефіцієнт приймається рівним 1.

Загальний індикатор рівня безпеки за валютною складовою визначається за середньою арифметичною з урахуванням таких рекомендованих вагових коефіцієнтів: 0,6 та 0,4 відповідно.

Рівень безпеки за банківською складовою можна визначати співвідношенням обсягів кредитів і депозитів по даному економічному суб'єкту. Якщо депозити перевищують кредити, то значення показника приймається рівним 1.

Рівень безпеки за інвестиційною складовою можна оцінити відношенням капітальних вкладень (інвестицій) до обсягу основного капіталу економічного суб'єкта.

Рівень безпеки за фондовою складовою доцільно розраховувати за формулою:

$$I_{\phi} = \frac{B_a}{K_o} \cdot \frac{K_a}{K_o} \quad (1.10)$$

де B_a – обсяг випущених акцій з метою зростання основного капіталу;
 K_a – обсяг куплених акцій для зростання основного капіталу;
 K_o – основний капітал економічного суб'єкта.

Рівень безпеки за страховою складовою можна визначати такими показниками:

- 1) частка застрахованого майна в основному капіталі;
- 2) частка застрахованого прибутку в загальному прибутку;
- 3) співвідношення страхових платежів по страхуванню від нещасних випадків і захворювань до фонду оплати праці.

Загальний індикатор рівня безпеки за страховою складовою визначається через часткові коефіцієнти і передбачає врахування їхніх вагових часток: 0,3, 0,5 та 0,2 відповідно.

Інтегральний показник фінансової безпеки економічного суб'єкта можна розраховувати за формулою середньої зваженої, враховуючи оцінені експертним шляхом коефіцієнти значущості окремих складових:

- бюджетної – 0,1;
- грошово-кредитної – 0,25;
- валютної – 0,1;
- банківської – 0,15;
- інвестиційної – 0,2;
- фондової – 0,1;
- страхової – 0,1.

На конкретних економічних суб'єктах у той чи інший час можуть бути “включені” до фінансової діяльності не всі наведені вище

функціональні підсистеми (складові) або їхні частки. У такому разі індикатор за цією складовою або її часткою дорівнюватиме 0. При цьому чим менше підсистем “беруть участь” у складі фінансової безпеки, тим нижчим буде її рівень. Так, за наявності у складі фінансової діяльності економічного суб’єкта лише двох складових, наприклад, бюджетної та грошово-кредитної, вагові коефіцієнти, які беруть участь у формуванні інтегрального показника фінансової безпеки, залишаються незмінними, а саме, 0,1 і 0,25. Зі збільшенням кількості складових до 7 рівень фінансової безпеки стане максимальним.

1.2.3 Технологія застосування оцінювально-аналітичної та моніторингової систем фінансово-економічної безпеки

Система фінансової безпеки, яка є невід’ємним елементом загальної економічної системи, повинна забезпечувати безпеку функціонування та розвитку всіх важливих складових елементів економічної системи, а також здійснювати постійний моніторинг її стану. Коли виявлені відхилення від нормативного (рекомендованого) стану, система безпеки повинна надавати інформацію про внутрішні причини та наслідки цих відхилень, а також про можливі напрями повернення до нормативного стану економічного суб’єкта й запобігання подібним ситуаціям у майбутньому.

Для забезпечення фінансово-економічної безпеки економічного суб’єкта необхідно визначити пріоритетні фінансові інтереси, сформулювати цільову програму функціонування, а також визначити систему внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці. Система управління безпекою економічного суб’єкта включає механізм, який являє собою сукупність основних елементів впливу на процес розроблення та реалізації управлінських рішень із захисту фінансових інтересів від різноманітних загроз.

Система фінансової безпеки економічного суб’єкта є динамічною, а її стан у будь-який момент можна описати за допомогою сукупності показників, значення яких отримують із фінансової звітності. Водночас система фінансової безпеки економічного суб’єкта є складною системою, тобто зміна структури, зв’язків і поведінки окремих складників системи впливає на решту її складників і спричиняє зміну системи в цілому.

Для моніторингу системи фінансової безпеки економічного суб’єкта, вивчення кількісного впливу чинників на стан фінансової безпеки, забезпечення ефективного управління фінансовою безпекою доцільно використовувати інструментарій економіко-математичного моделювання. Особливого значення в економічній практиці набувають

моделі, що прогнозують значення основних параметрів економічної системи і дозволяють одночасно обґрунтовувати управлінські рішення та забезпечувати дієвий контроль за станом системи.

З-поміж економіко-математичних методів і моделей, за допомогою яких досліджують стан фінансової безпеки економічного суб'єкта, досить часто використовують економетричні методи. Це зумовлено стохастичним характером чинників функціонування економічного суб'єкта та загроз його фінансовій безпеці.

Застосування різноманітних методів кореляційно-регресійного аналізу дозволяє визначити вплив зміни ринкового середовища на значення показників фінансової діяльності економічного суб'єкта, аналізувати причинно-наслідкові зв'язки між економічними змінними, здійснити пошук нових, покращених альтернатив розвитку економічного процесу, розглянути декілька можливих варіантів майбутнього стану економічної системи.

Метою застосування економетричних моделей для дослідження економічних систем є вивчення зв'язків між економічними змінними (параметрами системи, чинниками зовнішнього середовища) та отримання прогнозних значень цих змінних. В основу прогнозування розвитку економічної системи покладено припущення про незмінність умов її функціонування та сталий характер тенденції досліджуваних змінних у майбутньому. Для побудови економетричних моделей необхідно якісно аналізувати найбільш значущі чинники, які за логікою економічних зв'язків впливають на показники функціонування системи.

Методика реалізації індикаторного підходу до оцінки рівня фінансово-економічної безпеки економічного суб'єкта.

Вимоги до інтегрального показника фінансово-економічної безпеки:

- забезпечувати комплексний підхід під час проведення оцінки, спрямованої на отримання узагальненого показника безпеки;
- до складу інтегрального показника включати часткові показники, які характеризують стан кожної складової фінансової безпеки окремо;
- основний зміст інтегральної оцінки повинен полягати у висновках, отриманих при дослідженні часткових показників, які характеризують стан кожної складової фінансової безпеки;
- необхідно забезпечити порівнянність часткових показників, які використовуються для побудови інтегрального показника, оскільки вони мають різні одиниці виміру.

Інтегральна оцінка рівня фінансової безпеки при індикативному підході може бути реалізована за такою методикою.

Інтегральний показник рівня фінансово-економічної безпеки економічного суб'єкта розраховується за формулами:

$$I_R = 1 - \frac{d_{jo}}{d_o}, \quad (1.11)$$

$$d_o = 1.25 \cdot \bar{d}_o, \quad (1.12)$$

$$\bar{d}_o = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n d_{jo}, \quad (1.13)$$

$$S_o = \sqrt{\frac{1}{n} \cdot \sum_{j=1}^n (d_{jo} - \bar{d}_o)^2} \quad (1.14)$$

де d_{jo} – відстань між стандартизованими значеннями показників j -ї групи та їх пороговими (еталонними) значеннями.

У свою чергу відстань між стандартизованими значеннями показників j -ї групи та їх пороговими (еталонними) значеннями визначається за формулою:

$$d_{jo} = \sqrt{(XS_{ij} - XS_{io})^2} \quad (1.15)$$

де XS_{ij} – значення i -го показника j -ї групи показників;
 XS_{io} – еталонне стандартизоване значення i -го показника.

$$XS_{ij} = \frac{X_{ij} - \bar{X}_i}{S_i} \quad (1.16)$$

де X_{ij} – вихідні значення i -го показника j -ї групи показників;
 \bar{X}_i – середнє значення i -го показника;
 S_i – середньоквадратичне відхилення i -го показника.

Приклад значень інтервалів якісної оцінки інтегрального показника рівня фінансово-економічної безпеки наведений у таблиці 1.8.

Таблиця 1.8 – Інтервали якісної оцінки інтегрального показника рівня фінансово-економічної безпеки

Значення інтегрального показника	Рівень фінансово-економічної безпеки
0,1–0,35	Низький
0,36–0,7	Задовільний

Основні етапи аналізу ризиків, що обґрунтовують формування ефективного комплексу заходів безпеки економічного суб'єкта:

- *перший етап* – вибір “точки відліку” – опис життєво важливих інтересів: стратегічних і поточних цілей для довільно обраного стану економічного суб'єкта (планового або функціонуючого). Наголошуються досягнуті та прогнозні параметри діяльності як фіксований стан даної виробничої системи, і всі подальші оцінки динаміки ризику загроз ведуться від цього стану;
- *другий етап* – визначення аспектів діяльності, уразливих в об'єкті, що захищається. Для всіх параметрів і напрямів діяльності, визначених на першому етапі, необхідно встановити, які небезпеки можуть загрожувати кожному з них і що може бути їх причиною;
- *третій етап* – оцінка вірогідності прояву (частоти реалізації) кожної з загроз. При цьому використовується один з таких методів або їх поєднання:
 - а) метод емпіричної оцінки числа проявів загрози за деякий період шляхом накопичення масиву даних про них;
 - б) метод безпосередньої реєстрації проявів загроз (застосовується для оцінки вірогідності систематичних загроз як подій, що часто повторюються);
 - в) метод оцінки частоти прояву загроз за спеціальною таблицею коефіцієнтів (табл. 1.9).

Таблиця 1.9 – Частота прояву загроз

Частота прояву	Коефіцієнт	Частота прояву	Коефіцієнт
Більше одного разу на день	10	Раз на місяць	5
Один раз на день	9	Раз на чотири місяці	4
Один раз на три дні	8	Раз на рік	3
Один раз на тиждень	7	Раз на три роки	2
Один раз на два тижні	6	Менше одного разу на три роки	1

- *четвертий етап* – оцінка втрат, очікуваних внаслідок реалізації будь-якої з загроз безпеці. Очікувані розміри втрат слід розглядати як якусь функцію від рівня надійності методів захисту, вживаних у системі безпеки.

Тому, вибираючи методи захисту, необхідно виходити з оцінок потенційного збитку, обґрунтованих розрахунками;

- *п'ятий етап* – аналіз можливих методів захисту з оцінкою їх вартості та ефективності. Вибір сукупності вживаних методів захисту (організаційних, програмних, технічних, фінансових), кожен з яких

можна реалізовувати різними способами (заходами), зумовить відповідний рівень надійності системи захисту, її вартість, розміри втрат від можливого прояву загроз, а отже, і ефективність цієї системи.

Систему фінансової безпеки економічного суб'єкта потрібно досліджувати з врахуванням нестабільного розвитку економічних процесів, зокрема в умовах макронестабільності фінансового ринку (фінансової кризи), коли практично всі економічні суб'єкти опинились у загрозливій фінансовій ситуації.

Питання для самоконтролю

1. Наведіть основні класифікаційні ознаки фінансово-економічної безпеки економічних суб'єктів. Які загрози впливають на якість оцінювання та моніторингу фінансово-економічної безпеки економічних суб'єктів у країні?
2. Який підхід використовують для аналізу фінансово-економічної безпеки економічних суб'єктів? Джерела інформації для аналітика з питань фінансово-економічної безпеки.
3. Техніка моніторингу та критерії оцінки результатів аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки.
4. Назвіть основні етапи процесу управління фінансовою безпекою.
5. За якими критеріями оцінюється міра відстані рівня фінансової безпеки досліджуваного економічного суб'єкта від еталонного?
6. Дайте визначення моніторингу оцінювання рівня фінансово-економічної безпеки економічного суб'єкта.
7. У чому полягає відмінність між поняттями “моніторинг”, “нагляд”, “контроль”?
8. Наведіть класифікацію методичних підходів до оцінки та аналізу рівня фінансово-економічної безпеки економічного суб'єкта

Тести

1. Один із найважливіших елементів механізму забезпечення фінансової безпеки економічного суб'єкта – це:
 - а) контроль;
 - б) прогнозування та планування;
 - в) моніторинг;
 - г) усі відповіді правильні.
2. Основні чинники економічної безпеки, які безпосередньо забезпечують діяльність економічного суб'єкта, – це:
 - а) стабільний попит на продукцію;
 - б) надійність постачальників;

- в) безпосередні чинники виробництва;
 - г) усі відповіді правильні.
3. Ефективність використання всього наявного майна економічного суб'єкта характеризує:
- а) рентабельність активів;
 - б) рентабельність власного капіталу;
 - в) рентабельність акціонерного капіталу;
 - г) рентабельність продукції.
4. Показники рівня фінансово-економічної безпеки економічного суб'єкта, що дають змогу виявити “вузькі місця” в його діяльності, визначити основні напрями і найбільш дієві способи підвищення ефективності його роботи, – це:
- а) внутрішньовиробнича складова економічної безпеки економічного суб'єкта;
 - б) невиробнича складова економічної безпеки економічного суб'єкта;
 - в) категорії економічної безпеки економічного суб'єкта;
 - г) індикатори економічної безпеки економічного суб'єкта.
5. Дія дестабілізаційних факторів, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією та порушенням законів і норм, що може спричинити потенційні або реальні втрати для економічного суб'єкта, – це:
- а) загрози економічній безпеці;
 - б) чинники, що формують відповідний рівень економічної безпеки економічного суб'єкта;
 - в) основні функціональні цілі економічної безпеки;
 - г) усі відповіді правильні.
6. На другому етапі аналізу ризиків, що обґрунтовують формування ефективного комплексу заходів безпеки економічного суб'єкта здійснюється:
- а) вибір “точки відліку”;
 - б) визначення вразливих аспектів життєдіяльності економічного суб'єкта;
 - в) оцінка очікуваних втрат;
 - г) аналіз можливих методів захисту з оцінкою їх вартості.
7. Захист від надмірного податкового тиску, нестабільного законодавства, неефективної роботи юридичного відділу економічного суб'єкта – це:
- а) політико-правова безпека економічного суб'єкта;
 - б) техніко-технологічна безпека економічного суб'єкта;

- в) кадрова безпека економічного суб'єкта;
 - г) фінансова безпека економічного суб'єкта.
8. Основною причиною виникнення внутрішніх негативних впливів може бути:
- а) низька кваліфікація працівників економічного суб'єкта;
 - б) недостатнє фінансове забезпечення діяльності;
 - в) небажання чи нездатність економічного суб'єкта активно впливати на зовнішнє політико-правове середовище його діяльності;
 - г) усі відповіді правильні.
9. Надійність і ефективність системи фінансової безпеки економічного суб'єкта визначають за такими критеріями:
- а) зміцнення дисципліни праці та підвищення її продуктивності;
 - б) максимально повне інформаційне забезпечення діяльності економічного суб'єкта та підвищення його ефективності;
 - в) відсутність чи наявність завданих економічному суб'єкту матеріальних збитків і моральної шкоди;
 - г) усі відповіді правильні.
10. У процесі моніторингу стану фінансово-економічної безпеки економічного суб'єкта:
- а) проводять превентивні дії щодо запобігання загрозам;
 - б) здійснюється безперервний нагляд за ключовими показниками;
 - в) оцінюється можливість критичного відхилення майбутніх ключових показників від порогових (або планових) значень;
 - г) усі відповіді правильні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антикризове фінансове управління підприємством : навчальний посібник/ С. Я. Салига ; Мін-во освіти і науки України, Запорізький ін-т держ. та муніципального управління. – К. : ЦНЛ, 2005. – 208 с.
2. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія / О. І. Барановський. – К. : Київ. Нац. торг.-екон. ун.-т, 2004. – 759 с.
3. Барановський О. І. Фінансова безпека страхового ринку [Електронний ресурс] / О. І. Барановський. – Режим доступу : <http://forinsurer.com/public/04/05/05/1179>. – Назва з екрана.
4. Бердникова Т. Б. Модернизация безопасности национального фондового рынка: проблемы и поиск решения / Т. Б. Бердникова // Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование. – 2010. – № 1. – С. 30–46.
5. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, Эльга, 2004. – 784 с.
6. Богомолов В. А. Экономическая безопасность : учеб. пособие / В. А. Богомолов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 303 с.
7. Бородич С. А. Вводный курс эконометрики : учебное пособие / С. А. Бородич. – Минск : БГУ, 2000. – 354 с.
8. Булатова Ю. И. Формирование финансового потенциала инвестиционной деятельности субъекта Российской Федерации : автореф. дис... канд. экон. наук : 08.00.10 / Булатова Юлия Ильдаровна. – Оренбург, 2011. – 21 с.
9. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] : від 08.07.2010 № 2456–VI : станом на 3 квітня 2014 р. / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/>. – Назва з екрана.
10. Васильців Т. Г. Пріоритети та засоби зміцнення економічної безпеки малого і середнього підприємництва : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, А. М. Гуменюк. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2009. – 248 с.
11. Васильців Т. Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич та ін. ; [за ред. Т. Г. Васильціва]. – Львів : ВИДАВНИЦТВО, 2012. – 386 с.
12. Великий А. П. Про один підхід до дослідження економічної безпеки та деякі результати його практичного застосування / А. П. Великий, В. П. Горбулін, І. В. Сергієчко. – Київ, 1997. – 25 с. – (Препр. / НАН України. Ін-т кібернетики ім. В. М. Глушкова; 97-3).

13. Венцковський Д. Ю. Актуальні виклики фінансовій безпеці України / Д. Ю. Венцковський // Фінанси України. – 2014. – № 3. – С. 37–51.
14. Власова О. Є. Податкова безпека в системі заходів забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання / О. Є. Власова // Комунальне господарство міст : науково-технічний збірник. – 2012. – № 108. – С. 401–407.
15. Власюк Н. І. Використання економіко–методичних методів для оцінки фіскального потенціалу доходів місцевого самоврядування / Н. І. Власюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – № 21.10. – С. 309–311.
16. Вовчак О. Д. Податкові ризики у системі управління економічною безпекою / О. Д. Вовчак // Фінанси України. – 2008. – № 11. – С. 41–47.
17. Возняк Г. В. Фінансовий потенціал регіону та проблеми його оцінки [Електронний ресурс] / Г. В. Возняк. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/66671.doc.htm.
18. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : монографія / Б. В. Губський. – К. : [Б. В.], 2001. – 122 с.
19. Дем'янишин В. Г. Неподаткові надходження: проблеми та роль у доходах бюджету держави / В. Г. Дем'янишин, О. С. Шаманська // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2011. – № 2. Ч. 2. – С. 40–44.
20. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства : навч. посібник / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 48–64.
21. Економічна безпека : навчальний посібник / ред. З. С. Варналій. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
22. Економічна безпека в Україні: держави, фірми, особи : навч. посібник / Н. Й. Реверчук, Я. Й. Малик, І. І. Кульчицький та ін. ; [за ред. С. К. Реверчука]. – Львів : ЛФ МАУП, 2000. – 192 с.
23. Економічні науки (Житомир, ЖДТУ). – 2008. – № 4 (46). – С. 295–306.
24. Євдокимов Ф. І. Узагальнююча оцінка фінансової складової рівня економічної безпеки підприємства / Ф. І. Євдокимов, О. В. Мізіна, О. О. Бородіна // Економічні праці ДонНТУ. – Донецьк : Вид-во ДонНТУ, 2002. – Вип. 47. – С. 6–12. – (Серія “Економічна”).
25. Європейська Хартія місцевого самоврядування [Електронний ресурс] : хартія від 15 жовтня 1985 р. № 994–036 : станом на 16 листопада 2009 р. / Рада Європи. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_036. – Назва з екрана.

26. Єпіфанов А. О. Управління регіоном : навчальний посібник / [А. О. Єпіфанов, М. В. Мінченко, Б. А. Дадашев] ; за заг. ред. д-ра екон. наук А. О. Єпіфанова. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – 361 с.
27. Єпіфанов А. О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2009. – С. 94–144.
28. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К. : КНЕУ, 2001. – 308 с.
29. Єрмошенко М. М. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : наукова монографія / М. М. Єрмошенко, К. С. Горячева ; Нац. академія управління. – К. : НАУ, 2010. – 232 с.
30. Жаліло Я. А. Проблеми узгодження економічної безпеки мікро- та макрорівнів / Я. А. Жаліло // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України : матеріали Круглого столу (1 листопада 2000 р.) / [ред. С. І. Пирожков, Б. В. Губський, А. І. Сухоруков]. – К. : Національний інститут українсько-російських відносин при Раді національної безпеки та оборони України, 2001. – С. 53–56.
31. Забіяко С. В. Риск-менеджмент – основа економічної безпеки підприємства / С. В. Забіяко, Е. С. Светлова // Защита информации. Конфидент. – 2002. – № 3. – С. 51–55.
32. Захожай В. Б. Податкові ризики в системі державного управління [Електронний ресурс] / В. Б. Захожай, О. М. Перевалова // Наукові записки [Національного університету “Острозька академія”]. – 2009. – Вип. 11. – С. 32–39. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoa_2009_11_7.pdf. – (Серія: Економіка).
33. Камышникова Э. В. Методы формирования комплексной оценки уровня экономической безопасности предприятия / Э. В. Камышникова // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 12 (102). – С. 87–91.
34. Каркавчук В. В. Економетричне моделювання динаміки рівня фінансової безпеки підприємства / В. В. Каркавчук // Вісник Львівського національного університету. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 40. – С. 124–129. – (Серія економічна).
35. Кеменяш І. Г. Управління податковою безпекою суб’єктів підприємництва в Україні : автореф. дис.... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” / Кеменяш Ірина Григорівна. – Львів, 2011. – С. 10–12.

36. Кириченко О. А. Економічна безпека суб'єктів господарювання в умовах довгострокового кредитування / О. А. Кириченко, М. В. Коніжай // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 11 (101). – С. 83–98.
37. Козьменко О. В. Страховий і перестраховий ринки в епоху глобалізації : монографія / О. В. Козьменко, С. М. Козьменко, Т. А. Васильєва та ін. – Суми : Університетська книга, 2011. – 388 с.
38. Козьменко О. В. Страховий ринок України у контексті сталого розвитку : монографія / О. В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – 350 с.
39. Коковський Л. О. Географічний вимір економічної безпеки України : автореф. дис.... канд. геогр. наук : 11.00.02 “Економічна та соціальна географія” / Коковський Любомир Олексійович – К., 2008. – 18 с.
40. Колісник М. К. Фінансова санація і антикризове управління підприємством : навчальний посібник / М. К. Колісник, П. Г. Ільчук, П. І. Віблій. – К. : Кондор, 2007. – 272 с.
41. Консультації щодо підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні: Зелена книга. – К. : Національний банк України, 2010. – 28 с.
42. Концепція економічної безпеки України / Кер. проекту В. М. Геєць ; Ін-т екон. прогнозування НАН України. – К. : Логос, 1999. – 56 с.
43. Копилук О. І. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навчальний посібник / О. І. Копилук, А. М. Штангрет. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 168 с.
44. Косевцов В. О. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів / В. О. Косевцов, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1996. – 61 с.
45. Кракос Ю. Б. Управління фінансовою безпекою підприємств / Ю. Б. Кракос, Р. О. Разгон // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2008. – № 1(1). – С. 86–97.
46. Лучка А. В. Бюджетний потенціал фінансової незалежності місцевого самоврядування : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.08 / Лучка Андрій Васильович. – Тернопіль, 2009. – 20 с.
47. Марченко О. М. Концептуальні засади управління фінансовою безпекою підприємства / О. М. Марченко // Вісник Львівського державного університету. – 2003. – Вип. 32. – С. 100–105. – (Серія “Економічна”).

48. Медвідь М. М. Визначення переліку показників для оцінювання стану фінансової безпеки регіонів / М. М. Медвідь // Проблемы материальной культуры – Экономические науки. – 2006. – № 95. – С. 144–149.
49. Мееровский Б. В. Гоббс / Б. В. Мееровский. – М. : Мысль, 1975. – 208 с.
50. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі від 29 жовтня 2013 року № 1277.
51. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738.
52. Мойсеєнко І. П. Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання / І. П. Мойсеєнко, М. Я. Демчишин // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 10(100). – С. 239–244
53. Мошенський С. З. Індикатори фінансової безпеки небанківського інституційного інвестування в Україні / С. З. Мошенський // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2008. – № 4(46). – (Серія “Економічні науки”).
54. Організаційно-методичні підходи до запровадження в НБУ системи оцінки стійкості фінансової системи : інформаційно-аналітичні матеріали / За редакцією д. е. н., проф. В. І. Міщенко, к. е. н., доц. О. І. Кіреєва, к. е. н. М. М. Шаповалової. – К. : Центр наукових досліджень НБУ, 2005. – 97 с.
55. Павлов В. Н. Факторы роста и модернизации финансового потенциала региона / В. Н. Павлов // Финансы. – 2011. – № 7. – С. 62–64.
56. Паєнтко Т. В. Безпека фондового ринку в контексті зміцнення фінансової безпеки держави / Т. В. Паєнтко, М. В. Поплавська // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 2. – С. 215–221.
57. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення : підручник / Г. Пастернак-Таранушенко ; ред. Б. Кравченко ; Київський економічний ін-т менеджменту. – К. : Кондор, 2002. – 302 с.
58. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : від 02.12.2010 № 2755–VI : станом на 19 квітня 2014 р. / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T102755.html. – Назва з екрана.

59. Положення про Державну казначейську службу України [Електронний ресурс] : указ Президента України від 13.04.2011 станом на 12.12.2011 – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/460/2011>. – Назва з екрана.
60. Положення про Державну фінансову інспекцію України [Електронний ресурс] : указ Президента України від 23.04.2011 № 499/2011. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/499/2011>. – Назва з екрана.
61. Пономаренко В. С. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование : монография / В. С. Пономаренко, Т. С. Клебанова, Н. Л. Чернова. – Харьков : ИНЖЕК, 2004. – 144 с.
62. Попов Н. В. Основные направления по устранению угроз экономической безопасности фондового рынка / Н. В. Попов // Молодой ученый. – 2011. – № 4 (Т. 1). – С. 178–180.
63. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України № 2121-III від 07.12.2000, зі змін. та доп. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
64. Проблеми розвитку податкової політики та оподаткування : монографія / [Ю. Б. Іванов, О. М. Тищенко, Г. М. Дорожкіна та ін.] ; за заг. ред. проф. Ю. Б. Іванова. – Харків : ИНЖЕК, 2007. – 448 с.
65. Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
66. Про Державний бюджет України на поточний рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
67. Про Державну фіскальну службу України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 № 236 / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>. – Назва з екрана.
68. Про затвердження Методичних рекомендацій з моніторингу податкових ризиків [Електронний ресурс] : наказ ДПА України від 23 жовтня 2001 року № 428. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GDPI7866.html.
69. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України / наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. – Режим доступу : http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.
70. Про затвердження типового положення про структурний підрозділ з питань фінансів обласної, Київської та Севастопольської міської, районної, районної у м. Києві та Севастополі державної адміністрації [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України

від 20 травня 2013 р. № 348 / Кабінет міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/348-2013-%D0%BF>. – Назва з екрана.

71. Про затвердження Формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання та коштів, що передаються до державного бюджету) між державним бюджетом та місцевими бюджетами [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2001 р. № 1195 [зі змінами та доповненнями]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
72. Про Національний банк України [Електронний ресурс] : Закон України № 679-XIV від 20.05.99, зі змін. та доп. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/про%20національний%20банк>.
73. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс] : положення, указ Президента України № 1063/2011 від 23.11.2011. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011>.
74. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері фінансових послуг : положення, указ Президента України № 1070/2011 від 23.11.2011. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1070/2011>.
75. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України від 19.06.2003 № 969-IV. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
76. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569-р. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
77. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] : Закон України № 2664-III від 12.07.2001, зі змін. та доп. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
78. Про цінні папери та фондовий ринок [Електронний ресурс] : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.
79. Путилин Д. Опасные налоговые схемы / Д. Путилин. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Альпина Паблишер, 2009. – С. 114–118.
80. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур : монографія / Н. Й. Реверчук. – Львів : ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.
81. Рябушка Л. Б. Тіньова економіка та доходи бюджету в системі економічної безпеки держави / Л. Б. Рябушка, Т. Г. Кубах // Економічна

- безпека в умовах глобалізації світової економіки: колективна монографія у 2 т. – Дніпропетровськ : “ФОП Дробязко С. І.”, 2014. – Т. 1. – С. 202–215.
82. Сабадах Д. Аналіз валютної безпеки в Україні та шляхи її підвищення [Електронний ресурс] / Д. Сабадах, Л. Руснак. – Режим доступу : <http://intkonf.org/sabadah-d-rusnak-l-analiz-valyutnoyi-bezpeki-v-ukrayini-ta-shlyahi-yiyi-pidvischennya>.
83. Свірський В. Фінансовий потенціал: теоретико-концептуальні засади / В. Свірський // Світ фінансів. – 2007. – № 4(13). – С. 43–51.
84. Селюченко Н. Є. Антикризове фінансове управління на підприємстві : навч. посібник / Н. Є. Селюченко, О. В. Козик. – К. : УБС НБУ, 2007. – 222 с.
85. Стратегія і тактика, стан національної безпеки України : науково-інформаційний збірник / Нац. центр з питань євроатлантичної інтеграції України ; ред. В. П. Горбулін. – К. : [Б. В.], 2006. – Вип. 35. – 366 с. – (Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції України).
86. Страхування : підручник / За ред. В. Д. Базилевич. – К. : Знання, 2008. – 1 019 с.
87. Страхування : підручник / Керівник авт. колективу і наук. ред. С. С. Осадець. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 599 с.
88. Сухоруков А. І. Фінансова безпека держави : навчальний посібник / А. І. Сухоруков, О. Д. Ладюк ; Міністерство освіти і науки України, Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”, Рівненський інститут. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 192 с.
89. Терещенко, О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навч. посіб. / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2000. – 412 с.
90. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / [А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін.] ; за заг. ред. проф. А. О. Єпіфанова. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”. – 2009. – С. 23–24, 60–70.
91. Чекулаев М. Риск-менеджмент: управление финансовыми рисками на основе анализа волатильности / М. Чекулаев. – М. : Альпина Паблицер, 2002. – 344 с.
92. Чирка Д. Валютні операції як основа валютного ринку / Д. Чирка // Економічний аналіз. – 2010. – № 7. – С. 129–132.
93. Шелест В. В. Методичний підхід до оцінки і забезпечення належного рівня фінансової безпеки довірчих товариств / В. В. Шелест // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 12 (102). – С. 134–139.

94. Шемаєва Л. Г. Забезпечення економічної безпеки підприємства на основі управління стратегічною взаємодією із суб'єктами зовнішнього середовища : монографія / Л. Г. Шемаєва. – Київ, 2009. – 357 с.
95. Шкарлет С. М. Еволюція категорії “безпека” в науковому та економічному середовищі / С. М. Шкарлет // Формування ринкових відносин. – 2007. – № 6. – С. 7–12.
96. Экономика налоговых реформ : монография / Под ред. И. А. Майбурова, Ю. Б. Иванова, Л. Л. Тарангул. – К. : Алерта, 2013. – 432 с.
97. Financial Soundness Indicators (FSIs) – Concepts and Definitions [Електронний ресурс] / IMF, 2001. – Режим доступу : <http://fsi.imf.org/misc/FSI%20Concepts%20and%20Definitions.pdf>.
98. Le Petit Robert 2010 : электронный толковый словарь франц. языка / [ред.-упоряд. А. Rey, J. Rey-Debove]. – 360,8 Mb. – Систем. требования : PC:Windows XP / Vista / 7.

Навчальне видання

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ
ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів
економічних і юридичних спеціальностей
усіх форм навчання

Укладачі:

Фролов Сергій Михайлович
Козьменко Ольга Володимирівна
Бойко Антон Олександрович та ін.

Редактор *Н. М. Серета*
Верстальник *Н. А. Височанська*

Підписано до друку 26.05.2015. Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 17,57. Умов. друк. арк. 20,88. Зам. № 1407. Тираж 100 прим.

Видавець і виготовлювач
Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи Національного банку України”
вул. Петропавлівська, 57, м. Суми, 40000, Україна, тел. 0(542) 66-51-27

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК № 4694 від 19.03.2014